

Een verborgen God

Voorganger: Ds. Jurjen Zeilstra

Lezingen:

1^e schriftlezing: Jesaja 45, 15-19

2^e 'lezing': gedicht *De moeder de vrouw* (Martinus Nijhoff)

Ik ging naar Bommel om de brug te zien.
Ik zag de nieuwe brug. Twee overzijden
die elkaar vroeger schenen te vermijden,
worden weer burens. Een minuut of tien
dat ik daar lag, in 't gras, mijn thee gedronken,
mijn hoofd vol van het landschap wijd en zijd -
laat mij daar midden uit de oneindigheid
een stem vernemen dat mijn oren klonken.

Het was een vrouw. Het schip dat zij bevoer
kwam langzaam stroomaf door de brug gevaren.
Zij was alleen aan dek, zij stond bij 't roer,

en wat zij zong hoorde ik dat psalmen waren.
O, dacht ik, o, dat daar mijn moeder voer.
Prijs God, zong zij, Zijn hand zal u bewaren.

Inleiding

In de gedichten van Martinus Nijhoff is de verborgenheid van God een belangrijk thema. Ze zijn in deze zin mystiek te noemen. Nijhoff geloofde in de kracht van taal. Een aantal psalmberijmingen is van zijn hand. Tegelijk beseft hij dat hij daarmee niet over het Godsgeheim kon beschikken, integendeel. Maar ondertussen: Een diep verlangen kon soms zomaar uitmonden in een Godsontmoeting, te midden van de dagelijkse dingen.

Thema: Een verborgen God

Gemeente van Christus,

zo nu en dan spreek ik een ouder gemeentelid dat mij een bekentenis wil doen. Hij of zij vertelt mij dan van zichzelf niet meer te durven zeggen dat hij of zij gelooft in God. Het gaat eigenlijk altijd om heel meelevende gemeenteliden. Zij vertellen mij dan dat het geloof zoals hun dat tijdens hun jeugd geleerd is door hun moeders, vaders, onderwijzers, predikanten en anderen helemaal niet meer lijkt op wat ze nu beleven. De wereld is veranderd. De kerk is veranderd. Zij zelf zijn veranderd. Maar is God daardoor ook veranderd?

Ik heb al lang geleden gemerkt dat het meestal niet zoveel indruk maakt op deze mensen wanneer ik hen probeer gerust te stellen door die laatste vraag ontkennend te beantwoorden en te zeggen: 'Wees gerust, God is dezelfde gebleven.' Een van de meest fundamentele verschillen lijkt mij te zijn dat het

bestaan van God en een andere, zeg maar transcendente, werkelijkheid, vroeger eenvoudigweg werd aangenomen, terwijl deze in onze tijd onvoorstelbaar problematisch is geworden. Soms lijkt het alsof het transcendente denken is afgeschaft. Alles valt dan samen voor ons oog. Voor een bovennatuurlijkheid is dan geen ruimte meer, niet alleen de wetenschap staat dat niet toe. Ons eigen denken kan er niet meer bij.

En toch? echt eenvoudig is het nooit geweest. Mocht het zo lijken dat vroegere generaties in God geloven als vanzelfsprekendheid konden beschouwen, dan ging het toch vaak over de afgeplatte god van machthebbers en dwingelanden. De God van bevrijding, die mensen bij name roept, de God die als schepper staat aan het begin van een leven in zijn licht, die is altijd ver te zoeken geweest. Daar weten de profeten van Israël van mee te praten. Niet voor niets lezen we van de tweede Jesaja dat hij zegt: 'Voorwaar, u bent een God die zich *verborgen* houdt, de God van Israël die redding brengt.' Deze God wordt door de profeet gesteld tegenover de godenbeelden door ambachtslieden met mensenhanden gemaakt. Juist met die God heeft Israël, heeft Jacob, geworsteld. Maar dat is niet de God van de macht, voor wie standbeelden konden worden opgericht, hetzij in hout en steen hetzij in dogmatiek. Dat is de God van het Woord, die spreekt tot het hart. En als wij vandaag sterk het gevoel kunnen hebben dat de godsbeelden van onze jeugd niet meer volstaan, dan voelen wij misschien wel heel fijn aan, dat die

godsbeelden ooit wel waardevol kunnen zijn geweest, maar ook gedateerd waren en dat het nodig is deze opnieuw te ijken, iedere tijd opnieuw. Dat kan niet anders dan een proces zijn waar je persoonlijk bij betrokken bent.

Hierbij helpen ons de dichters. Ook al is ook hun taal aan tijd gebonden, toch zingen zij boven hun eigen twijfel en beperkte tijdshorizon uit. En ook al is hun verbeeldend vermogen beperkt, toch wijzen zij de goede kant op. God woont in mensentaal en die beweegt, is fluïde, stroomt als een rivier. [Het komend najaar wil ik een leerhuis organiseren over vier dichters, Achterberg, Marsman, Nijhoff en Gerhardt, aan de hand van een boek van Martien Brinkman, *Hun God de mijne?* In deze preek zijn verschillende gedachten van Brinkman over Nijhoff verwerkt.^{1]}

Martinus Nijhoff (1894-1953) was zo'n dichter, die geloofde in taal.² Zijn dichtkunst is doortrokken van het besef van de verborgenheid Gods, *Deus absconditus* in oude boeken. Deze gedachte komt nadrukkelijk ook in de bijbel voor, met name in het profetenboek Jesaja,³ maar het is ook een motief dat de grote reformatoren Luther en Calvijn sterk heeft bezig gehouden. De God van Israël is een verborgen God. Wij beschikken niet over hem. God is in die zin onkenbaar.

De verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog, nu 100 jaar geleden volop aan de gang, doen mensen beseffen: Wij zijn alleen. Wij zijn alleen in onze verantwoordelijkheid voor gruwelijk geweld. Er is geen sturende God die ingrijpt op de slagvelden van Europa door mensen aangericht. Dit gevoel is alleen maar versterkt door de catastrofe van de concentratiekampen en de ontluisterende vermogens van de mensheid dood en verderf aan te richten met de modernste middelen tijdens de Tweede Wereldoorlog, niet alleen op de slagvelden tussen de militairen, maar ook en systematisch onder gewone mensen. Mocht er nog een greintje naïef doordacht cultuuroptimisme of vooruitgangsgeloof, zo breed verbreid rond 1900 zijn overgebleven, dan was dat na 1945 voorgoed ondergraven. Slechts struisvogels bleven dansen op deze vulkaan, maar dat waren er heel wat! Want wat moet je anders? Met materiële welvaart werd het oude continent Europa overspoeld. Zo zijn wij niet alleen gepacificeerd, maar ook in slaap gesust.

De dichter Martinus Nijhoff geloofde in taal. Dat was de olie die zijn lamp van geloven brandend hield.⁴ In tastende beelden, veelal 'gewoon' aan de dagelijkse werkelijkheid ontleend, blijft hij uitzien naar die andere, die diepere werkelijkheid waar hij God verwacht. Martien Brinkman schrijft: 'Nijhoffs immanentie is nooit zonder vermoeden van een transcendentie. Achter de alledaagse werkelijkheid gaat altijd nog een diepere werkelijkheid schuil: Lees

maar, er staat niet wat er staat?'⁵

Martinus Nijhoff is een van de dichters die de psalmen, die nog steeds ook in ons nieuwe liedboek staan, heeft berijmd. Het zijn dus oorspronkelijk bijbelse gedichten, deels liturgische teksten, deels persoonlijke gebeden en meditatieve woorden. Ten gevolge van zijn vroege dood, op 58-jarige leeftijd, in 1953, zijn er van Martinus Nijhoff slechts zeven psalmberijmingen. Eén daarvan, Psalm 16, 'Bewaar mij, want ik schuil bij U, o God' hebben we aan het begin van deze dienst gezongen. Het dichten van psalmen voor de kerk bracht verschillende lijnen uit zijn leven bijeen in ontzagwekkende taal.

Het beroemde gedicht 'De moeder de vrouw' is al in 1934 geschreven. Toen was pas de lange metalen vakwerkbrug bij Zaltbommel over de Waal geopend, in die tijd een technisch hoogstandje. Ik weet niet hoe het komt, maar ik heb altijd het idee dat Nijhoff er op de fiets naar toe rijdt en dan gaat zitten in het gras aan de kant van de dijk en daar met zijn thee ligt te kijken naar de brug waar zo nu en dan een auto over rijdt. In die tijd was de vierbaansweg een luxe. Maar, u weet, de nieuwe brug werd een oude brug en is in 2007 afgebroken. Opnieuw kwam er een nieuwe brug, die ter ere van de dichter de Martinus Nijhoffbrug werd gedoopt. Echter, ik weet niet of de tienduizenden automobilisten die tegenwoordig dagelijks over de A2 razen, beseffen dat zij gebruik maken van een beeld voor de mystieke verbinding tussen aarde en hemel. Immers Nijhoff dichtte:

Ik ging naar Bommel om de brug te zien.
Ik zag de nieuwe brug.
Twee overzijden
die elkaar vroeger schenen te vermijden,
worden weer burens.

'Ik zag de nieuwe brug.' Het is een visioen dat doet denken aan het laatste bijbelboek: 'Ik zag een nieuwe hemel en een nieuwe aarde?' Het leven op aarde en het hiernamaals, ze worden door Nijhoff gezien als verbonden. De rivier is daarbij als een doodsrivier, die doet denken aan de Jordaan, of zo u wilt de Styx. Nijhoff ziet een hersteld verband, een moment van intense verbondenheid. In alle eenvoud, hoorde de dichter, in zijn fantasie, zijn moeder aan de kade aan het roer van een passerend binnenvaartschip, psalmen zingend, God lovend. Martinus dichtte:

...en wat zij zong hoorde ik dat psalmen
waren.
O, dacht ik, o, dat daar mijn moeder voer.
Prijs God, zong zij, Zijn hand zal u
bewaren.⁶

Dit verlangen, dat in verschillende gedichten van Nijhoff een grote rol speelt, is mystiek te noemen.⁷ Nijhoff heeft gezocht naar wegen naar God, vaak omhoog, maar soms ook weer omlaag. Soms uitgesproken metafysisch, dat wil zeggen uitgaand van een andere werkelijkheid, soms ook juist niet en dus zoekend hier beneden. Tenslotte lijkt hij God toch vooral in deze aardse werkelijkheid aan te treffen. Maar dit leidt bij hem geenszins tot 'verplattung' noch van de Godsidee, noch van die aardse werkelijkheid. Integendeel, God is voor Nijhoff het geheim van die werkelijkheid.⁸

Concreet betekende dit voor hem dat hij het als een hoge opdracht zag juist in zijn taal als dichter gestalte aan deze diepte, die een hoogte was, te geven.⁹ In het gedicht komt een verbinding tot stand, te vergelijken met de brug die de twee oevers die elkaar letterlijk nooit raken toch verbindt. Maar dichten is een articulatie van leven. Wij allemaal zijn in die zin dichters, wanneer wij woorden aan elkaar rijgen om te zeggen wat er toe doet. De psalmen zingende vrouw op het binnenvaartschip doet Nijhoff denken aan zijn gestorven moeder. Dat raakt mij. Wij kunnen niet net als onze ouders geloven. Dat kon Nijhoff ook niet. De wereld van zijn moeder was een andere dan de zijne. En toch is hij in staat haar stem te verstaan wanneer zij hem, zoals Martien Brinkman het zegt, als het ware over haar graf heen, oproept God te prijzen en in zijn bescherming te geloven.¹⁰ Heel even raken het hemelse en het aardse elkaar: Gloria en kyrie ineens. Dat korte moment is genoeg.

In de liturgie benoemen wij feiten uit de dagelijkse realiteit. Wij smeden daar samen woorden voor en die woorden zijn in staat om ons aaneen te smeden als gemeente van Christus. Onverbloemd roepen wij de nood van de wereld uit, maar dat niet alleen. Wij brengen deze in verband met verhalen waarin mensen door het hogere worden aangeraakt. Die verhalen vinden wij in de bijbel, zij het niet alleen daar. Taal schept verdieping, brengt een hemels reliëf in onze werkelijkheid die permanent in gevaar is materieel 'te verplatten'. Maar juist in de liturgie zijn de dichters nooit ver weg. Zij zingen mee in de liederen, zij bidden met ons mee in de gebeden. De bijbel zelf staat vol van poëzie, die juist omdat ze niet samenvalt met onze werkelijkheid, maar daar wel degelijk aan raakt, in staat is ons te verbinden met eeuwige waarheden én met elkaar.

'Het woord is vlees' geworden lezen wij als introductie,

voorafgaande aan het eerste optreden van Jezus in het openbaar, in het Johannesevangelie. Misschien is deze opening van het evangelie heel vaak niet serieus genoeg genomen. Maar Nijhoff heeft het goed gehoord en het als een openbaringservaring beleefd in zijn gedichten. In het gedicht 'Memling' over de Jezusportretten van de schilder Memling (1430-1494) die tot de Vlaamse primitieven behoorde, gaat het om een Christus die geduldig wacht tot het Gods tijd is waarop hij zichzelf zal geven voor mensen, omwille van een nieuw begin.

Memling

Ernstig en eenzaam staat
Tusschen de holten van
Hemel en aarde de man
Die Gods woorden verstaat,

Antwoord weet, maar nog zwijgt
Zoo lang de vraag nog klinkt,
Wacht tot de wereld verzinkt
En een ster de zon overstijgt.

Hong'rend naar eeuwigheid
Brak hij zijn leven als brood,
Proefde in dit voedsel den dood,
Deed afstand, en houdt zich bereid.

Luisterend, zwijgend, en in
Vroomheid bereid: voorwaar,
dit is geen einde nog, maar
Een voorgoed begonnen begin.

Amen.

Uitzending en zegen

Misschien voelt u zich verweesd, omdat uw ouders zo anders hebben geleefd, geloofd en zich zo volkomen geliefd hebben gevoeld in de bescherming van God, dat u er niet meer bij kunt. Vandaag hoorden wij hoe God opnieuw kan worden ontdekt, het Godsgeheim zich kan ontplooien en het leven op aarde kan worden ontraadseld als de grote uitnodiging van de schepper aan ons allemaal.

De genade van Jezus Christus,
de liefde van God,
de gemeenschap van de heilige Geest
is met jullie allen.

Noten

¹Brinkman, M., *Hun God de mijne?* Zoetermeer 2014.

²Ibidem, 93. Het dubbele ‘geloven in taal’ is van Nijhoff gezegd door Willem Barnard.

³Jesaja 45 is de locus classicus voor deze gedachtegang. Cf. Otto, R., *Het heilige. Over het irrationeele in de idee van het goddelijke en de verhouding ervan tot het rationeele*, vert. J.W. Dippel, Amsterdam 1928, 126-127. Over Jesaja 40-66: ‘Wel-is-waar hebben we, zoo ergens, dan hier bij den Deutero-Jesaja te doen met den God van begripmatig-klare almacht, goedheid, wijsheid en trouw. Maar dit zijn toch weer juist praedicaten van “den Heilige”, wiens wonderlijken naam ook de tweede Jesaja vijtien keer herhaalt, en altijd op plaatsen, waar hij bijzonder indrukwekkend is.’

⁴Cf. Jager, O., *Opklaring. Bijbellezen met verbeeldingskracht*, Ede/Antwerpen 1986 (=1980), 220: ‘Als het de olie is die de wachttijd moet overbruggen, kunnen wij zeggen: *deze olie is het Oude Testament.*’

⁵Brinkman, *Hun God de mijne?* 116.

⁶Martinus Nijhoff, ‘De moeder de vrouw’

⁷Dit zegt Martien Brinkman niet. Hij gebruikt de term ‘immanente transcendentie’ (o.a. Brinkman, *Hun God de mijne?* 124) die we ook bij Wessel Stoker aantreffen. Cf. Stoker, W., *Kunst van hemel en aarde. Het spirituele bij Kandinsky, Rothko, Warhol en Kiefer*, Zoetermeer 2012.

⁸Brinkman, 98. Cf. Tolstoj, L., *Het koninkrijk Gods is in u*, 1894.

⁹Cf. het latijn ‘altus’ betekent zowel hoog als diep.

¹⁰Brinkman 101



Figuur 1: Dansje in de kerk, Marius van Dokkum



Figuur 2: Zegenende Christus, Hans Memling (1481)